

## ՍԱՄՅԻՆԵ-ՋԱՎԱԽՔԻ ՀԱՅ ԿԱԹՈՒԼԻԿ ՀԱՄԱՅՆՔԸ (ՊԱՏՄԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁ)

Սոսե Գրիգորյան\*

Կիլիկյան Հայաստանի ժամանակաշրջանից Հռոմեական կաթոլիկ եկեղեցին հայությանն ուղղված իր ռազմաքաղաքական աջակցության խոստումներով ձեռնարկում է ծավալուն միսիոներական գործունեություն, ինչի արդյունքում Պատմական Հայաստանի բնակչության մի մասը, խուսափելով բռնություններից ու բռնի իսլամացումից, ընդունում է կաթոլիկություն՝ ակնկալելով Հռոմի Պապի աջակցությունը: Միսիոներությունն արևմտահայոց մեջ սկսվում է Կոստանդնուպոլսի անկումից հետո, իսկ առաջին կաթոլիկ կենտրոնը հիմնվում է 15-րդ դ. Վասպուրականի Արտագ գավառում:

1828–1829 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի ավարտին, 1829 թ. հոկտեմբերի 7-ին կնքված Ադրիանապոլսի պայմանագրով, Հայ առաքելական եկեղեցու հետևորդ մոտ 40 հազար արևմտահայեր և մի քանի հարյուր ընտանիք կաթոլիկ հայեր Կարնո թեմի առաջնորդ Կարապետ արքեպիսկոպոս Բագրատունու առաջնորդությամբ, լքում են իրենց բնակավայրերը և հաստատվում ներկայիս Ախալցխայի, Ախալքալաքի, Նինոծմինդայի (Բոգդանովկայի), Ծալկայի (պատմական Գուգարքի Թռեղք գավառը), ինչպես նաև Շիրակի և Լոռու շրջաններում: 1829–1830 թթ. Արդահանից և Էրզրումի վիլայեթից գաղթած բնակչությունը Ջավախքի ավերված ու լքված բնակավայրերի տեղում հիմնում է շուրջ 50 գյուղ և տեղաբնիկ հայության թիվը համալրվում է արևմտահայերով:

Այսօր Վրաստանի Սամցխե-Ջավախքի կաթոլիկները տեղաբաշխված են Ախալքալաքի շրջանի Ալաստան, Տուրցխ, Վարևան, Բավրա, Խուլգում, Կարտիկամ (վերջին երեքը համարվում են թրքախոս կաթոլիկներ), Նինոծմինդայի շրջանի Հեշտիա, Ժդանովական, Թորիա, Ուջմանա, Ասփարա, Նոր Խուլգում, Կաթնատու և Ախալցխայի շրջանի Սուխիս, Ղուլալիս, Ծղալթբիլա, Ծինուբան, Մոխրեր (Նիոխրեր), Աբաթխ, Ջուլդա գյուղերում, մասամբ նաև Վալե քաղաքում, որը կիսով չափ է բնակեցված կաթոլիկ հայերով: Նրանք հայ կաթոլիկ եկեղեցու հետևորդ են և մաս են կազմում վեջինիս Արևելաեվրոպական թեմին, որի առաջնորդարանը գտնվում է Գյումրիում:

*Բանալի բառեր*՝ կաթոլիկ, համայնք, եկեղեցի, Սամցխե-Ջավախք, հայ, միաբանություն, քաղաք, գյուղ, թեմ, առաջնորդ:

\* Հայաստանի ազգային գրադարանի երկրորդ կարգի գրադարանավար, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հայցորդ:

Աշխարհի տարբեր երկրներում գաղթավայր կազմած Հայ առաքելական եկեղեցու հետևորդների կողքին, այսօր առանձին կրոնական համայնքների կարգավիճակով գոյություն ունեն հայ կաթոլիկների հոծ և ցրիվ հանրություններ: Հայ կաթոլիկ համայնքի մասին եղած հրատարակությունները սակավ են, իսկ նրանց տարաբնակեցման մասին եղած տեղեկատվությունը թերևս սահմանափակվում է Վենետիկի և Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության մասին եղած պատկերացումներով կամ Հայաստանում և Վրաստանում ապրող «ֆռանգների» գոյությամբ, այն դեպքում, երբ նրանք տեղաբաշխման համեմատաբար ընդարձակ արեալ ունեն: Այս առումով, Հայ կաթոլիկ եկեղեցու արևելաեվրոպական թեմը հիմնականում ընդգրկում է Հայաստանի, Վրաստանի, Ռուսաստանի և Արևելյան Եվրոպայի հայ կաթոլիկներին: Այն ստեղծվել է Խորհրդային Միության փլուզումից հետո՝ 1992թ., առաջնորդարանի բացումը տեղի է ունեցել 1993թ. Գյումրի քաղաքում: Ըստ որոշ տվյալների, Հայաստանում կաթոլիկների թիվը հասնում է 180 հազարի, որոնք հիմնականում տեղաբաշխված են Շիրակի և Լոռու մարզերում, մասամբ նաև Երևան, Գյումրի և Արթիկ քաղաքներում: Գրեթե 50 հազ. հայ կաթոլիկներ են ապրում Վրաստանի Սամցխե-Ջավախքի՝ Ախալցխայի, Ախալքալաքի և Նինոծմինդայի հայկական գյուղերում<sup>1</sup>:

Ամբողջ աշխարհում գործում է հայ կաթոլիկ եկեղեցու 24 թեմ: 2015թ. տվյալներով կաթոլիկ հայերի թիվն աշխարհում կազմել է 736.956 մարդ: Ժամանակին կաթոլիկ հայերի հիմնական մասը բնակվում էր Մերձավոր և Միջին Արևելքում, սակայն վերջին տարիներին Իրաքում, Սիրիայում և Եգիպտոսում պատերազմի և սոցիալ-տնտեսական բարդ իրավիճակի հետևանքով նրանցից շատերը ստիպված էին գաղթել արևմտյան երկրներ<sup>2</sup>:

Հայ կաթոլիկների մեծ համայնքներ կան Լատինական Ամերիկայում (մասնավորապես Արգենտինայում), Սիրիայում, Լիբանանում, Իրաքում, Իրանում, Եգիպտոսում, Ֆրանսիայում, ԱՄՆ-ում, Կանադայում, Թուրքիայում, Ուկրաինայում, Հունաստանում, Ռումինիայում, Իսրայելում և այլուր<sup>3</sup>:

Սույն հոդվածի շրջանակներում անդրադարձել ենք Ջավախքում բնակություն հաստատած հայ կաթոլիկներին, մասնավորապես, պատմա-

1 Միմավորյան Ա., Հայ կաթոլիկ համայնքներն այսօր, [http://noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT\\_ID=2337](http://noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=2337):

2 <https://armeniasputnik.am/society/20160625/4035564.html>

3 Միմավորյան Ա., նշվ. աշխ.:

կան այն իրադարձություններին ու շարժառիթներին, որոնց հետևանքով Պատմական Հայաստանի հայ բնակչության մի մասը ստիպված եղավ դավանափոխ լինել և ընդունել կաթոլիկություն:

Դեռևս Կիլիկյան Հայաստանի ժամանակաշրջանից, Հռոմեական կաթոլիկ եկեղեցին հայությանն ուղղված իր ռազմաքաղաքական աջակցության խոստումներով ձեռնարկում է ծավալուն միսիոներական գործունեություն<sup>4</sup>: Սակայն հայերին կաթոլիկացնելու առաջին փորձերը կատարվել են խաչակրաց արշավանքների ժամանակահատվածում և պայմանավորված էին Կիլիկյան թագավորության հասարակական-քաղաքական իրադրությամբ:

Արևմտյան Հայաստանում առաջին կաթոլիկ կենտրոնը հիմնադրվել է Վասպուրականի Արտագ գավառում 15-րդ դարում և կոչվել է Ս.Թադևոսի անվան հայ-կաթոլիկ եկեղեցի: Եկեղեցու հիմնադիրներ են եղել Զաքարիա Ծործորեցին, ինչպես նաև նշանավոր գիտնական Հովհաննես Երզնկացին: Նրանք երկուսն էլ 1316 թ. մասնակցել են Ադանայի ժողովին, որտեղ, ինչպես և 1307 թ. Միսում տեղի ունեցած ժողովում, օրենք ընդունվեց ունիթորության մասին: Կաթոլիկություն տարածելու ջանքերը կոորդինացնելու և ավելի արդյունավետ դարձնելու համար Գրիգոր 15-րդ Պապի 1622 թ. որոշմամբ հիմնվում է «Հավատի պրոպագանդայի Սուրբ միաբանությունը»<sup>5</sup>:

Հետագայում, Արևմտյան Հայաստանում կաթոլիկ միսիոներությունը բաժանվում է երկու ճյուղի, որոնցից մեկը կոչվում էր Սուրբ Գրիգոր և իր գործունեության շրջան էր դարձրել Դերջան, Հասանկալե, Կարս, Բալազետ և Արաբկիր քաղաքներներն ու շրջակա գյուղերը: Մյուսը կոչվում էր Սուրբ Իգնատիոս և գործում էր Սպեր, Բաբերդ, Տրապիզոն, Գյումուշխանե քաղաքներում և շրջակա գյուղերում: Կաթոլիկ «ֆրանկների» մուտքը Հայաստան միսիոներական օտար շարժում էր, որը մոլորեցրեց փոքրաթիվ հայերի<sup>6</sup>: Կրոնափոխ էր լինում հատկապես թուրքական գյուղերի և քրդական աշիրեթների հոծ շրջապատման մեջ գտնվող, ֆիզիկական բնաջնջման և բռնի իսլամացման վտանգի առջև կանգնած հայ բնակչու-

4 Առաջինը Նիկողայոս 4-րդ պապն էր, որ հանձնարարական գրությամբ դիմում է Կիլիկյան Հայաստանի Հեթում 2-րդ թագավորին (1289–1296) և Գրիգոր 7-րդ Անավարզեցի կաթողիկոսին՝ առաջնորդվել լատինական ծեսերով և արարողակարգերով ու ճանաչել Պապի գերիշխանությունը, դրա փոխարեն վերջինս խոստանում էր միջնորդել եվրոպական պետությունների առջև հայոց թագավորությանը Եգիպտոսի սուլթանի դեմ զինակցության հարցում:

5 Վերոնշյալ բոլոր ուխտերին Հռոմից հրահանգավորված էր մրցակցությունից դրդված՝ չխոչընդոտել միմյանց, այլ լրացնել և փոխգործակցել:

6 Հրաւեր ողջամտութեան, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1993, էջ 13:

թյունը: Այս կերպ վերջինս ակնկալում էր գտնել Հռոմի Պապի աջակցությունն ընդդեմ բռնաճնշումների:

Կաթոլիկության ծավալման համար շահագրգիռ էին նաև եվրոպական տերությունները՝ դրանում տեսնելով իրենց ազդեցության կարևոր լծակը: Մյուս կողմից՝ սուլթանական կառավարության վերաբերմունքը Կաթողիկե եկեղեցու հանդեպ միանշանակ չէր: Չնայած դժկամությամբ, սակայն օսմանյան իշխանությունը ստիպված էր հաշտվել նվիրապետությունների գործունեության փաստի հետ: Ստամբուլի արքեպիսկոպոսությունը հիմնադրվել է 1830թ., «երբ Մահմուդ 2-րդի հատուկ հրովարտակով Օսմանյան կայսրության տարածքում ապրող հայ կաթոլիկները ճանաչվեցին առանձին համայնք (միլլեթ), Պոլսում ստեղծվեց թեմ, որը գործեց ավագ թեմի կարգավիճակով»<sup>7</sup>:

Կաթոլիկ միսիոներությունն արևմտահայ բնաշխարհներում սկսվում է Կոստանդնուպոլսի անկումից հետո (1453), երբ վերջինս դառնում է Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաք, և որոշ ժամանակ անց այնտեղ հիմնավորվում են տարբեր կրոնների, այդ թվում՝ հռոմեական կաթոլիկների հոգևոր կենտրոններ: Բուն Հայաստանը 1742թ. բաժանված էր երկու առաջնորդության՝ Կարնո և Ախալցխայի<sup>8</sup>:

Վկայություններ կան, որ Կարնո հայ կաթոլիկ համայնքը ձևավորվել է 1668թ., երբ 3.000 մարդ դավանափոխվել է, որից հետո նրանք խիստ պատժվել են և վերադարձել Հայ առաքելական եկեղեցի: Այնուհանդերձ՝ առաջին հայ հոգևոր առաջնորդը, որ կառավարել է Կարնո կաթոլիկներին 1810–1818թթ., Ախալցխայում և Հռոմում ուսում առած սաթլեցի Ստեփանոս վարդապետ Կիրճեանն էր<sup>9</sup>:

Ջավախքի հայ կաթոլիկները (ֆռանգ, ֆռանկ)<sup>10</sup> Հռոմի կաթոլիկ եկեղեցու արևելաեվրոպական թեմի հետևորդներ են, ովքեր 19-րդ դարի սկզբներին գաղթել էին Ախալքալաքի գավառ:

Ինչպես նշեցինք վերևում, կաթոլիկ հայերը օսմանյան պետության կողմից պաշտոնապես ճանաչվում են որպես Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքությունից անկախ և առանձին կրոնական համայնք (միլլեթ)<sup>11</sup>: Արդեն

7 Միմալորյան Ա., նշվ. աշխ.:

8 Նույն տեղում, էջ 37:

9 Քոսեան Հ. Յ., Բարձր Հայք, Վիեննա, 1925, հ. Ա, էջ 409–410:

10 Հռոմի Աթոռի հետ միության կողմնակիցներին Հայաստանում անվանում էին նաև «ծայթ», «աղթարմա», «ֆռանգ»: Միջնադարում «ծայթ» էին անվանում քաղքեղոսական հայերին:

11 Հայ կաթողիկե եկեղեցին, իբրև կառույց և եկեղեցական առանձին նվիրապետություն, կազմավորվել է 1740 թվականի նոյեմբերին Հալեպում, երբ Աբրահամ

1850 թ. եվրոպական պետությունների պահանջով սուլթան Արդուլ Մեջիդը հատուկ հրամանագրով պետության տարածքում բողոքականների և մահմեդականների իրավունքները հավասար է համարում: Նշված հրամանագիրը տարածվում է նաև Հոռմի կաթոլիկ եկեղեցու հետևորդների վրա:

1828–1829 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի ավարտին, 1829 թ. հոկտեմբերի 7-ին կնքված Ադրիանապոլսի պայմանագրով, օսմանյան հպատակներին իրավունք էր տրվում տասնութ ամսվա ընթացքում վերաբնակվելու Ռուսական կայսրության տարածքում: Հայ առաքելական եկեղեցու հետևորդ բազմահազար հայեր Կարնո թեմի առաջնորդ Կարապետ արքեպիսկոպոս Բագրատունու և այլ ավագների առաջնորդությամբ, նախապես ստանալով գեներալ Ի. Պասկևիչի թույլտվությունը, լքելով հայրենի օջախները, ռուսական զորքի հետևից շարժվեցին դեպի ռուսական տիրույթներ և հիմնականում հաստատվեցին արդի Ախալցխայի, Ախալքալաքի, Նինոծմինդայի (Բոգդանովկայի), Ծալկայի (պատմական Գուգարքի Թոեղք գավառը) շրջաններում՝ վերականգնելով ու հիմնելով ավելի քան 60 գյուղ<sup>12</sup>:

Հայ բնակչության զանգվածային գաղթը սկսվեց 1829 թ. հոկտեմբերի 14-ին և ավարտվեց 1830 թ. հունիսի 5-ին: Կարին քաղաքից, Կարնո դաշտի գյուղերից ու շրջակա գավառներից, Ախալցխայի և Ախալքալաքի գավառներ գաղթած հայերի մեջ կային նաև մի քանի հարյուր ընտանիք կաթոլիկներ<sup>13</sup>: Իրենց օջախները լքած և ընդհանուր զանգվածին միացած կաթոլիկ հայերին առաջնորդում էր Մխիթարյան միաբան Եփրեմ վարդապետ Սեթյանը:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ նախքան արևմտահայերի 1830 թ. գաղթը, 1829 թ. ուշ աշնանը Ախալքալաքի գավառում հաստատվում են թուրքական բռնաճնշումներից փախուստի դիմած Արդահան գավառի Վել գյուղի կաթոլիկ հայերը, որոնք նոր բնակատեղիներում վերակառուցում են Խուլգունո, Բավրա, Տուրցխ և Կարտիկամ գյուղերը: Նրանցից հետո՝ 1830 թ. Կարնո գավառից տեղափոխված կաթոլիկ հայերը հաստատվում են Ալաստան և Վարկան գյուղատեղիներում: Նույն թվականին ներկայիս Հեշտիա, Ուջմանա և Թորիա գյուղերում բնակություն են հաստատում Խնուսի գավառից գաղթած կաթոլիկ հայերը: Ախալքալաքի հայաբնակ գյուղերի շարքում արձանագրված են նաև Բնելն ու Վարգավը, որոնց բնակիչները պաշտոնապես հիշվում են որպես հայ կաթոլիկներ և

եպիսկոպոս Արծիվյանը օծվում է «կաթողիկե հայերի պատրիարք»:

12 Մեքրոնյան Ա., Ջավախք. պատմական ակնարկ, Երևան, 1996, էջ 19:

13 Հրաւեր ողջամտութեան, էջ 84:

իրենց արարողությունները կատարել են լատինական ծեսով: Ըստ Ռուսական կայսրության հայ կաթոլիկ համայնքների 1912թ. օրացույցի՝ Ախալքալաքի 12 գյուղերում հաստատված կաթոլիկների թիվը հասնում էր 5.752-ի (693 տուն)<sup>14</sup>:

1829–1830թթ. զանգվածային արտագաղթի հետևանքով գրեթե հայաթափվում են Էրզրումը, Բասենը, Խնուսը, Դերջանը և այլ գավառներ: Միայն հայ կաթոլիկ գյուղերի բնակչության որոշ մասը, ապավինելով Հոռմի Պապի և արևմտաեվրոպական տերությունների հովանավորությանը՝ չի գաղթում: Մյուս կողմից էլ, պատերազմական գործողությունների հետևանքով մեծապես տուժել էին նախկին Ախալցխայի փաշայության հիմնականում հայկական բնակավայրերը: Վերջիններս մեծավ մասամբ ամայացել էին, իսկ բնակիչները գաղթել էին Թիֆլիս և այլ վայրեր: Դեռևս գաղթից առաջ՝ 1829թ., ռուսների կողմից Ախալցխայի և Ախալքալաքի տարածքների գրավումից հետո, մասնակիորեն վերակառուցվում են մի քանի հայկական բնակավայրեր: Իսկ 1829–1830թթ. Արդահանից և Էրզրումի վիլայեթից գաղթած բնակչությունը ավերված ու լքված բնակավայրերի տեղում հիմնում է շուրջ 50 գյուղ:

Բնակլիմայական պայմանների առումով Սամցխե-Ջավախքը նման էր հայրենի Բարձր Հայք նահանգին և հարակից շրջաններին. դա է պատճառը, որ նորահաստատ գաղթականությունը համեմատաբար արագ է հարմարվում նոր պայմաններին:

Այն հանգամանքը, որ նախքան արևմտահայերի գաղթը խնդրո առարկա տարածքում բնիկ հայեր են ապրել, վկայում են հայկական, վրացական, արաբական, թուրքական և այլ աղբյուրները: Ըստ վրաց պատմիչ Լեոնտի Մրովելու՝ 4-րդ դարի սկզբին սուրբ Նունեի (վրաց՝ Նինո) քրիստոնեական քարոզչության օրերին Ջավախքում՝ Փարվանա լճի մոտ, նա տեղի հովիվների հետ հաղորդակցվել է հայերենով: 16–18-րդ դդ. օսմանյան հարկացուցակների տվյալներով՝ Ջավախքի ու հարակից գավառների բնակավայրերի մեծ մասում ապրում էին հայեր<sup>15</sup>:

Որպես ասվածի ապացույց կարելի է համարել վերևում նշված այն փաստը, որ արևմտահայերի գաղթից առաջ՝ 1829թ., միայն Ախալքալաքի գավառում հաշվվում էր 639 մահմեդական և 179 վրացի ընտանիքներ, այն դեպքում, երբ հայկական ընտանիքների թիվը ավելի քան երկու անգամ մեծ էր քան վերը նշված ցուցանիշները՝ միասին վերցրած (ընդամենը 1.716 հայ ընտանիք կամ շուրջ 10–11 հազար մարդ)<sup>16</sup>:

14 Նույն տեղում, էջ 95:

15 Մելքոնյան Ա., Ջավախք. պատմական ակնարկ, Երևան, 1996, էջ 19:

16 Նույն տեղում:

Այսօր վրացի մասնագետները չհիմնավորված փաստարկներով ջանում են հերքել Ջավախքում հայերի տեղաբնիկ լինելու իրողությունը: Այս խնդրի վերաբերյալ իր ուսումնասիրության մեջ Ա. Մելքոնյանը գրում է. «...Անտեսելով Ախալցխայի տեղաբնիկ հայության մասին բերված բազմաթիվ փաստերը (այդ թվում՝ վրացական աղբյուրները), առանձին վրաց պատմաբաններ ու գործիչներ փորձում են այս շրջանում հայերի հայտնվելը կապել միայն 1829–1830 թթ. Արդահանի և արևմտահայերի գաղթի հետ»<sup>17</sup>:

Մեկ ուրիշ աշխատանքում հեղինակը լրացնելով վերևում ասվածը, նշում է, որ. «...Արևմտահայերի գաղթի հետևանքով ոչ թե հայացավ այս տարածաշրջանը, ինչպես պնդում են վրացի գիտական ու քաղաքական շրջանակները, այլ Ջավախքի տեղաբնիկ հայության թիվը համալրվեց արևմտահայերով»<sup>18</sup>:

Արևմտահայ գաղթականների ջանքերով գրեթե բոլոր գյուղերում, հին և նոր կառուցված եկեղեցիներին կից բացվում են ծխական դպրոցներ: 19-րդ դ. 40-ական թվականները շրջադարձային էին նաև կաթոլիկ հայերի համար: Գյուղերում ընթացող եկեղեցաշինական աշխատանքներին հատուկ ուշադրություն էր ցուցաբերվում Հայ կաթոլիկ եկեղեցու պատրիարքարանի, Մխիթարյան միաբանության և Հռոմի պապի կողմից, ինչպես ճարտարապետ-շինարարներ գործուղելու, այնպես էլ դրամական օժանդակությունների տեսքով:

19-րդ դ. 60–80-ական թթ. վրացական եկեղեցին Ախալցխայի և Ախալքալաքի գավառների հայությանը դավանափոխ անելու նպատակով մեծ շարժում է ձեռնարկում: Վրաց հոգևորականության գործունեության սլաքն ուղղված էր հատկապես կաթոլիկություն դավանող հայկական գյուղերին, մասնավորապես, նախկին վելցիներին՝ Բավրայի, Խուլգումոյի, Կարտիկամի և Տուրցխի բնակչությանը: Ազգագրագետ Երվանդ Լալայանը, վկայակոչելով Ժամանակի փաստաթղթերը, նշում է, որ երբ Ախալքալաքի գավառապետ իշխան Սմբաթովը աշխարհագիր անցկացնելու Ժամանակ վրաց հոգևորականության պահանջով փորձել է այս գյուղի բնակիչներին որպես վրացիներ գրանցել, կաթոլիկ հայերը միահամուռ ընդդիմացել են, ասելով, որ իրենք ոչ թե վրացի են՝ այլ հայ: Միայն մեկ ընտանիք է այդ Ժամանակ սպառնալիքներին տեղի տալով վրացի գրվում:<sup>19</sup>

17 Նույն տեղում:

18 *Մելքոնյան Ա.*, Ջավախքը XIX դարում և XX դարի առաջին քառորդում, Երևան, 2003, էջ 196:

19 *Լալայան Ե.*, Ջավախքի բուրմունքը. – *Երվանդ Լալայան*, Երկեր, հ. 1, Երևան, 1983, էջ 87:

Չնայած կաթոլիկ հայերին դավանափոխելու վրաց հոգևորականության ծրագրի տապալմանը, հետագայում ևս փորձեր են արվել և այսօր էլ շարունակվում են վերոնշյալ գյուղերի կաթոլիկ հայ բնակչությանը վերագրել վրացական ծագում<sup>20</sup>: Նման փորձերը միշտ էլ բախվում են հայկական գյուղերի բնակչության դժգոհությանն ու սուր ընդդիմությանը:

Խորհրդային իշխանության առաջին տարիներին հիմնադրվեցին մի քանի նոր գյուղեր, որտեղ հաստատվեցին Ջավախքի հայկական գյուղերի բնակչության մի մասը: Դրանցից են՝ Ժդանովկա, Ասպարա, Նոր Խուլգումո, Կաթնատու գյուղերը, որոնցում եկեղեցիներ չկան: Այս գյուղերից ամենամեծը Ժդանովկան է, որն ունի 1.000-ից ավելի բնակիչ, մյուսներն ավելի փոքր են՝ շուրջ 300–400 մարդ<sup>21</sup>:

Ինչ վերաբերում է Ախալցխայի գավառին, ապա այստեղ ևս կաթոլիկ հայերը հիմնում են 7 գյուղ՝ Սուխիս, ուր հաստատվում են Կարնոյ Հինձք գյուղից եկած գաղթականները, Նիոխեր կամ Միոխեր՝ բնակություն են հաստատում կամպերցիներ և խառաբեոկցիներ, Ծղալթբիլայի բնակչության նախնիները գաղթել են Թորթոմի Նորշեն և Ռաբաթ գյուղերից՝ շուրջ 34 ընտանիք: Ցավոք սրտի, մեզ հայտնի չէ Աբաթխն (նույն գավառի Խաշուտ գյուղից 5–6 տուն), Ծինուբան և Ղուլալիս գյուղերի բնակչության նախնիների ծագման վայրերը:

Այսօր Վրաստանի Սամցխե-Ջավախքի կաթոլիկները տեղաբաշխված են Ախալքալաքի շրջանի Ալաստան, Տուրցխ, Վարևան, Բավրա, Խուլգումո, Կարտիկան, Նինոծմինդայի շրջանի Հեշտիա, Ժդանովական, Թորիա, Ուջմանա, Ասիարա, Նոր Խուլգումո, Կաթնատու և Ախալցխայի շրջանի Սուխիս, Ղուլալիս, Ծղալթբիլա, Ծինուբան, Միոխեր (Նիոխեր), Աբաթխն, Ջուլդա գյուղերում և Վալե քաղաքում, որը միայն կիսով չափ է բնակեցված կաթոլիկ հայերով: Նրանք հայ կաթոլիկ եկեղեցու հետևորդ են և մաս են կազմում վեջինիս Արևելաեվրոպական թեմին, որի առաջնորդարանը գտնվում է Գյումրիում: Պայմանավորված պատմական այն իրողությամբ, որ 1886 թ. Ջավախքի և Սամցխեի կաթոլիկ հայերը զրկված էին հայ կաթոլիկ եկեղեցու անմիջական առաջնորդությունից, և այն հանգամանքով, որ դեռևս խորհրդային կարգերի գոյության վերջին շրջանից սկսած Վատիկանը ակտիվություն ցուցաբերեց համայնքի կրոնաեկեղեցական պահանջների բավարարման հարցում, Արևելաեվրոպական թեմի

20 Мамулия Г., Концепция государственной политики Грузии в отношении депортированных и репатриированных в Грузию месхов. – Центральная Азия и Кавказ. Общественно-политический журнал, 1999, N 1, с. 29.

21 Հրաւիր ողջամտութեան, էջ 95:

առաջնորդի նշանակումը իրականացվում է Հոռմի պապի կողմից<sup>22</sup>:

Սամցխե-Ջավախքի վարչատարածքային միավորի մեջ մտնող Ախալցխայի, Ախալքալաքի և Նինոծմինդայի շրջաններում բնակվող կաթոլիկ հայերը համարվում են հայ ազգի անբաժանելի հատվածը: Նրանց խնդիրները, լայն իմաստով, գրեթե նույնն են, ինչ առաքելական հայերինը և գտնվում են Սամցխե-Ջավախքի հիմնահարցերի տիրույթում:

# АРМЯНО-КАТОЛИЧЕСКАЯ ОБЩИНА САМЦХЕ-ДЖАВАХКА (ПОПЫТКА ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)

Сосе Григорян

## Резюме

Со времен Киликийской Армении Римско-католическая церковь, обещая военно-политическую поддержку, осуществляла обширную миссионерскую деятельность, в результате чего историческая часть населения Армении, избегая насилия и насильственной исламизации, приняла католицизм, ожидая помощи Папы Римского. В Западной Армении миссионерская деятельность начинается после падения Константинополя, а первый католический центр был основан в 15-м веке в провинции Васпуракан в Артазе.

В 1828–1829 гг., в конце русско-турецкой войны, по Адрианопольскому договору, подписанному 7 октября 1929 года, около 40 тысяч армян Армянской Апостольской Церкви и несколько сотен католических семей из Западной Армении под руководством главы епархии Карина архиепископа Карапета Багратуни оставляют свои дома и селятся в нынешних Ахалцихе, Ахалкалаки, Ниноцминде (Богдановка), Тсалке (исторический Трехк провинции Гугарк), а также в областях Ширака и Лори. В 1929–1930 гг. переселенцы из Ардагана и Эрзурума на руинах и заброшенных поселениях Джавахка создают около 50 деревень, и число коренных армян дополняется западными армянами.

Сегодня католики распространены в Самцхе-Джавахеги Грузии, в деревнях Аластан, Турцх, Вареван, Бавра, Хулгумо (последние три считаются

22 Ներկայումս Ախալքալաքի և Նինոծմինդայի շրջաններում կա մոտ 80 հայկական գյուղ՝ 100 հազար բնակչությամբ, որը կազմում է ամբողջ բնակչության 95%-ը: Հարևան Ախալցխայի, Ասպինձայի և Ծալկայի շրջաններում հաշվվում է մոտ 30 հայկական գյուղ՝ 60 հազար բնակչությամբ (տե՛ս *Մեկընկյան Ա.*, Ջավախքը XIX դարում և XX դարի առաջին քառորդում, էջ 359): 1990թ. վրացական իշխանությունների կողմից ստեղծվում է Սամցխե-Ջավախքի վարչատարածքային միավորը: Վերջինս ընդգրկում է Ախալցխայի, Ասպինձայի, Աղիգենի, Բորժոմի, Ախալքալաքի և Նինոծմինդայի (նախկին Բոգդանովկայի) շրջանները: Այս քայլը, շատերի կարծիքով, միտված էր նվազեցնելու հայ բնակչության տեսակարար կշիռը: Նշենք, որ ներկայիս Սամցխեի տարածքը համընկնում է երբեմնի գավառին: Իսկ Ջավախքը, որին վրացիները Ջավախեթի են կոչում, ընդգրկում է միայն Վերին Ջավախքը: Պատմական Գուգարքի Ներքին Ջավախք գավառն ընդգրկում էր արդի Ասպինձայի շրջանի (պատմական Ասպնջակ) և Արդահանի հյուսիսային մասը:

туркоговорящими) области Ахалкалаки, Эштия, Ждановакан, Тория, Уджмана, Аспара, Новый Хулгумо, Катнату области Ниноцминда и в деревнях Сухлис, Хулалис, Тсхалтбила, Тсинубан, Мохреб (Ниюхреб), Абатхев, Джулха в области Ахалцихе и в основном переселены в город Вале, где армяне-католики составляют половину населения. Они являются последователями Армянской Католической Церкви и Восточно-европейской епархии, резиденция главы которой находится в городе Гюмри.

*Ключевые слова:* католик, община, церковь, Самцхе-Джавакх, армянин, единство, город, деревня, епархия, лидер.

## ARMENIAN-CATHOLIC COMMUNITY OF SAMTSKHE-JAVAKHK (AN ATTEMPT OF HISTORIC-ETHNOGRAPHIC RESEARCH)

Sose Grigoryan

### Summary

Since the period of Cilician Armenia, the Roman Catholic Church, under the promises of political and military support, began extensive missionary activities. As a result, in the territories of Historic Armenia, a large segment of the population, avoiding violence and forced Islamization, accepted Catholicism expecting the assistance of the Pope of Rome. Western missionary activities started after the decline of Constantinople, but the first Catholic center was built in the 15th century in the province Artaz of Vaspouragan.

After the end of the 1828–1829 Russian-Turkish war, according to the Adrianapolis agreement signed on October 7th, 1829, about 40.000 Western Armenians who were followers of the Armenian Apostolic church and several hundred families of Catholic Armenians migrated to modern-day Akhaltsikhe, Akhalkalak, Ninotsminda (Bogdanovka), Tsalka (historic Gugark Province), as well as Shirak and Lori regions. The relocation was headed under the Archbishop Karapet Bagratuni of Karin Diocese. In 1829–1830 the populations, which migrated from the Ardahan and Erzurum vilayets, established about 50 villages in the ruins of abandoned settlements of Javakhk, thus the number of indigenous Armenians is increased by the arrival of Western Armenians.

Today Catholics of Samtskhe-Javakheti are distributed in Georgia's Alastan, Turtshkh, Varevan, Bavra, Khulgumo, Kartikam (the last three are Turkish-speaking Catholics) villages of Akhalkalaki region, and Heshtia, Zhdanovka, Thoria, Ujmana, Asfara, New Khulgumo villages of Ninotsminda region. They are also in Sukhlis, Ghulalis, Tsghaltbila, Tsinuban, Mokhreb (Niokhreb), Abatkhev, and Julgha villages of Akhaltsikhe region; as well as in the city of Vale, half the population of which is composed of Catholic Armenians. They are the followers of the Armenian Catholic Church and the Eastern-European diocese, the prelacy of which is located in Gyumri.

*Keywords:* catholic, district, church, Samtskhe-Javakheti, Armenian, unity, city, village, episcopate, leader.

